

Mindenik determinált

HÁY JÁNOS: A MÉLYGARÁZS

A mélygarázs Háy János negyedik regénye, egyúttal az első kettőt – *Dzsigerdilen. A szív gyönyörűsége* (1986); *Xanadu. Föld, víz, levegő* (1999) – követő tematikai-poétikai irányváltás (erről bővebben a *A gyerekekről* [2007] készített kritikámban írok: *Alföld*, 2008/2, 91–96.) részeként, immár a cím metaforikája által is támogatva a Háy-szövegek egyre komorodó világlátásának elementáris erejű kinyilvánítója. Hogy egyszersem nyugvópontja-e a mostani kontúrjait az ezredforduló utáni évektől felvevő életműszakasznak, jelen horizontból nehezen kifürkészhető. Biztosabbat az előképeiről állíthatunk, ilyenek például a *Házasságon innen és túl* (2006) Tar Sándor-reminiscenciákat felvillantó illúziótlan elbeszélései (*A mobil, Markó, Nehéz*), s kiváltképp ilyen a harmadik regény, *A gyerek* hanyatlástörténete. A továbbiakban ezért nemcsak a recenziálandó mű kompozícióját, elbeszélés-módját, nyelvhasználatát, szereplőit és világlátását járom körül – a szoros kapcsolódások okán nem hagyhatom figyelmen kívül az említett pretextusokat sem, különös tekintettel *A gyerekekkel* való összevetés során felsejlő belátásokra.

A könyv öt fejezetre, alegységre oszlik, az ötödik kivételével végig egy közel-múltbeli szerelmi háromszög – a férj szeretője, férj, feleség – névtelen szereplői, stilizált alakjai monologizálnak. Ne joyce-i, szabadon áramló tudatfolyamot képzeljünk el, inkább autodiegetikus, a történetben benne álló narrátorok saját látószögön átszűrt sorsanalíziseit. Még pontosabb volna a perszónális narráció (Tamir) vagy a discours (Benveniste) fogalmaival élni, hiszen az elbeszélők nemcsak magukról beszélnek, hanem más szereplőket is bemutatnak, szavaikat idézik, sőt akár egy megszólítottat (te) is bevonhatnak a kommunikációba, ahogy a férj teszi aposztrofikus szövegeiben. Utóbbiak olyan beszédesemények, melyekben a(z el)beszélő a „te” (valamiféle alakmás, a személyiség másik fele, az olvasó?) érintettségére apellálva igyekszik hatást gyakorolni a megszólítottra. Egy ironikus példa a sok közül: „Nem tudod, hogy ki vagyok, és hiába mutogatsz, nem látod, hol vagyok. Nem vagyok a lelked őre, nem vagyok őrangyal, aki eljuttat az igazabb élethez, mert olyan, hogy igaz élet, nincs. Az igaz életet azok találták ki, akiknek minden végzetesen rosszul sikerült, hogy indokot és felmentést találjanak a kudarcos sorsukra, vagy épp azok, akiknek minden sikerült, azok számára, akiknek viszont semmi. Hogy bár rettenetes az életed, egy lépcsőházban húzod meg magad vagy egy park sarkában, de neked van lehetőség az igaz életre, megszabadultál az anyag fogságától, mert immáron nincsen semmid, szabad vagy.” (148.)

Az első fejezetben a férfinnal a feleséggel osztozni képtelen, naivitásától csak lassan szabaduló szerető románcos-mesés hangját hallhatjuk. A másodikban a magánélet és a munkahelyi kényszereiben felőrlődött, a hamis társadalmi konvenciókat elfogadni képtelen, kiábrándult férj egy budapesti mélygarázs biztonsági őrének fülkéjéből dísztelen magánbeszédében foglalja össze életét, miután fizikus kutatói állását feladva, szeretője után öt évvel családját is elhagyva, önmagát, a mélygarázst s vele a környező épületeket készülő felrobbantani. Nem következik be a

katasztrófa, a befejezés mégis tragikus. Rövid időre ismét a szeretőt látjuk, amint öt év elteltével a mélygarázsban parkolva véletlenül újra találkozik egykori szerelmével, a mostani parkolóőrrel. Először közömbös marad iránta, ám kiderül, nem sikerült teljesen megszabadulnia régi érzéseitől (ahogy a férfinak sem). E pár oldalnyi szöveg alkotja a harmadik fejezetet. Mindkét figura visszatekintése fantasztikus (s ennyiben a fikciós jelleget erősítő) abban az értelemben, hogy találkozásukról és az eseményzáró mozzanatokról nem számolhatnának be, lévén mindkettejüket lelőtték a mélygarázsban elhelyezett robbanószert lázasan kereső hatóság fegyveresei. Utoljára szólal meg az élet kikerülhetetlen vagy alig kikerülhető stációit és azok következményeit rezignált bölcsességgel elfogadó egykori feleség. Beszédmódja ennek megfelelően a kétféle korábbi stíl között egyensúlyoz: a szerető emelkedettsége és a férj közhelyekig lecsupaszított, permanens szó- és gondolatismétlésekre épülő, deretorizált regisztere közti középutat keresi. A záró, ötödik fejezet mindössze hat mondat, a férj és a feleség felnőtt gyerekeinek legfeljebb három szavas, lakonikus dialógusreplikái emberi kapcsolataink kiüresedtségére figyelmeztetnek. (A rendőrök által lelőtt apa halálhírét közölné velük az anyjuk, de nem veszik fel a telefont, helyette a másnapi visszahívás mellett döntenek.)

A regényt átszövi a folytonosan felbukkanó robbanásmotívumból kifejlődő proleptikus utalásháló: „egy férfi saját maga készítette bombát robbantott egy közhivatalban, még nem tudni, mennyi az áldozat” (16.); „s én végül befalaztam [a szeretett férfi emlékét] egy mély zugba, semmilyen robbanóanyaggal nem hívható elő” (42.); „s ha a társadalmi kényszer [...] benne tart a házasságban, akkor onnét semmi nem képes kirobbantani” (56.); „el tudta képzelni, hogy berobban még az életébe valami különleges” (72.); „A világ nem úgy ér véget, ahogy a végítélet hirdetői mondják, [...] nem lesznek óriási bummmok, csak nyomorult kis robbantások és százalmas nyűszítések.” (130); „bármikor áldozata lehetsz egy elhagyott bóröndnek, ami tele van nagy hatású robbanóanyagokkal” (138.); „egy feleség sem akarta, hogy benne maradjon egy időzített bomba a baráti társaságban” (199.) stb. Az első és második idézet a szeretőtől származik, viszont neki nem lehet tudomása a mélygarázsban készülődő robbantásos merényletről. Tekintve még, hogy a bűntény végül nem valósul meg, az allúzió motiváltsága néhol akkor is kérdéses, ha a kifejezés átvitt értelme kétségtelenül rávetíthető az adott életutakra – a sejtetés kevesebb előreutalással is megvalósulna.

Akinek megszokottá vált *A gyerek* szemantikailag szándékosan destruált szintaxisából, sokszorosán mellérendelt, széttördelt összetett mondataiból, kihagyásaiból avagy redundáns ismétléseiből, rontott helyesírásából kiépülő, látszólag az élőbeszédet imitáló, mégis mesterséges nyelvzete, azt *A mélygarázs* nyelvi közegébe merülve nem érik ismeretlen impulzusok. Azonban a roncsoltság (beleértve az akadémiai minta helyett a természetes nyelvérzék követését: *égensföldön, végülis, ezeréveken, egymásratalálás, Szentjózsef* stb.) most főként grammatikai, kevésbé jelentéstani. Hiába befejezetlen a mondat, a következő mondat(ok) lekerekíti(k), egyértelművé teszi(k) a hiányos információt tartalmazó szintaktikai egységet: „S ha mégis akadt egy kapcsolati fronton nehézségekkel küzdő fiatalabb nő, a pillanatnyi önképjavulást követően, melynek során megélheted újra, hogy tegeznek az eladók és a mozi jegypénztárosa. E pillanatnyi javulást követően az önképed végül

teljesen szétesik, mert a fiatal nő mellett hamarosan azt éled meg, hogy öreg vagy, menthetetlenül öreg.” (147.) Szintén nem értelemzavaró az egyes és a többes szám elvételése: „nem elég, hogy idehoztad őket a tengerre fürdeni, nem egy bányatóhoz, holott van olyan család, nem is kevesen.” (60.) Szemléljük bárhonnét, Háy új regénye szinte kifogyhatatlannak látszik az ötletekből, mikor a nyelvi-stiláris műviség elérését célozza. Egy mondaton belül ugyanolyan magától értetődően keverednek az igeidők (igemódok), mint egy bekezdésen belül: „Pedig te tényleg mennyire jól csináltad, mondja akkor ez a barátnő a férfinak, ha véletlenül benne maradt volna a társaságban, s hogy a feleség, az ő barátnője, nem is tudja, hogy milyen szerencsés ember, hogy épp ilyet fogott ki, mint te. [...] Ezeknek a szavaknak a következménye természetesen a testiség, amit ebben a korban már nem védenek méteres várfalak. És ez a testi együttlét nem olyan volt, amilyeneket a férfi az utóbbi időben otthon átélt.” (200.) Ebben a prózában minden átmenet nélkül vált át a gondolatsor a hipotetikusból, az általánosból az egyesbe, a konkrét figurával *meg-történet*ekre: „Ha mégiscsak a visszatérés mellett döntenének [a nők a munka világában], mert valaki netán szájalomból felvennie őket, olyan megalázóan kicsi pénzt kapnának, mondják, amit nem éreznének, s tulajdonképpen tényleg nincs is arányban az ő világban elfoglalt jelentőségükkel. Azt persze nem veszik számításba, hogy ezt a jelentőséget a férj állása és bevételei teremtették meg, s nem másnak, mint az egykori optimális külsőnek szólt, aminek már híre-hamva sincs különben. [...] De a keleti gondolkodás ebben a nehéz helyzetben is segítségére lesz. Nem volt haszontalan pénzt költeni a szombati összejövelekre. Ott alakult ki benne az a türelem, ami lehetővé tette, hogy egy elhúzódó per során megszerezze a férj által összekapart vagyont felét, annak a bankszámlának a felét is, amit a férj titokban tartott, mert az új életre félretett pénzt őrizte rajta.” (69.) (Egyébként ennek fordítottjára is találunk példát, mikor a partikuláris, a konkrét csap át általánosba.) Másutt lényeges szüzséelemek rekontextualizálódnak. Például a férj otthonról való távozását, tulajdonképpen a társadalomból történő kivonulását a feleség egyszer általában véve, *bármely* családra vonatkoztatva (240.), máskor *saját* esetére, tulajdon férjének döntő bejelentésére fókuszálva (257–258.) mondja el. Az efféle eljárások szerepe a cserélhető életutak, a lét homogenitásának érzékeltetése, s ez már a regény világképének problémaköréhez vezet el.

A *gyerek* világfelfogása, társadalomképe az ukronikus időszemlélet, a lehetséges sorsok lebegtetése ellenére a determinizmus egyszerűsítő logikáját mintázza. Hiába említi a jobbára auktoriális elbeszélő „a felelősséget, melyet a döntéseink rónak ránk”, hiába billenti át a szöveg (amúgy megmagyarázhatatlan módon, egyetlen alkalommal) az omnipotenshez közeli narrátorpozíciót a sokkal szűkebb horizontú homodiegetikus sávba, E/1. személybe, ha az esetlegességek közül mindig az következik be/valósul meg, „ami eldöntve lenni látszik már előre”. Kezdetben olybá tűnik, *A mélygarázs* sem kínál más alternatívát, sőt fokozottabban körülményei foglyaként láttatja az embert. Nehéz szabadulni a szükségszerűség nyomasztó tudatától, ha folyton olyanokat olvasunk, hogy: „Mindennek van rendje. A világ összes dolga a csillagoktól a legapróbb részecskékig, az élő és élettelen anyag ezekbe a rendekbe van besorolva, ahogyan minden ember cselekedete is.” (46.); „az egész életed kényszerűségei és kötelezettségei meghatározottságában

zajlik.” (58.); „Az akaratodat valami kényszerűség irányítja, ha nem épp a nevelés, akkor előkerül a biológiai származásod.” (78.), végső soron persze minden élet, az egész világ determinisztikus, a mélygarázs őrének izoláltsága is: vitathatatlan a tau-tologikus közhely, hogy „Az vagy, ami lettél, és soha nem is lehetsz más.” (108.) (E belátás tükrében különösen megmosolyogtató, ahogy a szerinte kizárólag általa birtokolt szabad akaratról papol a férfi...) De talán nem is önmagában a determinizmussal van baj, hanem a mértékével. Hisz a „kényszerűségek és kötelezettségek” szünet nélküli mantrázása, a proaireszisz tagadása döntéseink felelőssége alól mentesít(ene) bennünket. Ha elfogadjuk, hogy „nincsenek döntések, csak éleतालकुलások”, melyek csupán „látszadöntések” (158.), akkor a mélygarázs felrobbantása sem bűncselekmény. Am mielőtt belelendülnénk e csúcsra járatott világértelmezés ostorozásába, kiderül, hogy „nincsenek a világban oksági viszonyok, az egész csak emberi konstrukció” (132.), azaz a determinizmus fundamentuma, az oksági elv vonódik kétségbe: „Egyetlen általunk kidolgozott rendszernek sincs köze a tényleges világhoz, amiben semmiféle rendszer nincs. Nem oka és következménye egyik dolog a másikának, csak véletlenszerűen egymásra hulló dolgok és események vannak, s mi, magunk is a véletlenszerűségek közé tartozunk.” (230–231.) Úgy néz ki, a meghatározottságokat immár a Kant, Nietzsche, Ricoeur, Baudrillard, Rorty óta hangsúlyos szubjektumfüggő valóság tézise ellenpontozza. Feltehetőleg akadnak majd olvasók, akik körkörös érvelést észlelnek, azaz hogy a szóban forgó determinizmus sem több pusztán elmekonstrukciónál, „csak egy koordinátarendszer, ami segít abban, hogy eligazodjunk.” (230.) Csakhogy egy újabb csavart követően visszalopakodik a kiinduló világszemlélet: „a részecskék szintjén a világ tele van esetlegességgel, s hogy a nagyobb egységekben mégis olyan, mint ha eleve elrendelés volna, ahogyan az embereknél, hogy minden sors egyedi és esetleges, de statisztikailag az emberi sorsok tulajdonképpen teljesen egyformák.” (231.) Az olvasó összezavarása, egymást kizáró felismerésekig juttatása volna a célja az ellentmondó okfejtéseknek és a hömpölygő történetstandardoknak? Ez esetben viszont nem kéne visszacsempészni és megerősíteni sorsunk szimplán mechanisztikus értelmezését...

Felmerülhet ezen kívül, hogy a fentiekben (remélhetőleg) felvázolt világképet a regény teremtett szerzői tudatához, a szövegbe kódolt funkcióhoz tartozóként, netán korlátozottabb érvénnyel a szereplők nézeteinek részeként gondoljuk-e el? A Háy-életmű alakulását és a saját akarat helyett a „mindenünket irányító” (183.) életakaratról, törvényszerűségről, szükségszerűségről elmélkedő feleség diskurzusát, valamint a szokásos írói illusztrációkat, az esendő, kiszolgáltatott emberszerű lényeket formázó skicceket szintűgy figyelembe véve magam az implicit szerzőt sejtem a háttérben, noha a regénybeli filozofikum „flexibilitása” ugyanúgy nem garantálja álláspontom helyességét, ahogy az elbeszélői-szereplői pozíciókból adódó szétválaszthatatlan narrátor- és karakterfokalizálás sem.

A *mélygarázs* nagy erénye, hogy újabb és újabb kérdéseket generálva készít (ön)reflexióra. Vajon milyen hatásfokkal értelmezzük embertársaink intencionális állapotait (Tomasello), hol húzódnak elmeolvasási képességünk (Zunshine) határai, mindig helyes elméleteket gyártunk-e a másik mentális állapotairól, megfelelően magyarázzuk-e viselkedését? A regény szereplői kölcsönösen félreértik, félreér-

telmezik egymást, egymás indítékait. A szerető naivan abban reménykedik, hogy habozó, döntésképtelen szerelme más, mint a hasonszőrű férfiak; az ágyban visszautasított férj azt hiszi, a felesége már nem szereti, holott az asszony „csak” belefáradt a napi robotba; a feleség úgy véli, egykori férje robbantási szándéka mögött a valamikori szerető hiánya, a fel nem dolgozott szakítás áll, a valódi mozgatórugók homályosak előtte. Vajon női szemszögből is oly szellemes a szarkazmus az idősebb férfiak által kihasznált fiatal lányok, a „Máriák” szeplőtelen fogantatásáról? Akik „tényleg azt hiszik, hogy átélik az angyali üdvözetet, holott csak megdugták őket.” (102.) Roppant felkavaró az egyéni lét teljes céltalanságának megfogalmazása: „Minden cél az elme találmánya, hogy elterelje a figyelmet arról a kibírhatatlan tényről, hogy csupán azért vagyunk, hogy elteljen az idő. Hogy elfeledtesse az időhöz való, az évek során egyre romló viszonyunkat. [...] Dehogyan vannak célok, céltalan tesszük, amit ránk mért a sors, keressük a kibúvókat az idő fojtogató szorításából.” (133–134.) Mélyen szántó gondolat, de így, ex cathedra fogalmazva nem sommás kissé?

Végül, de nem utolsósorban: építkezhet-e még korábbi önmagából, egyre kiszámíthatóbb világlátásából, gyakori intratextusaiból a Háy-epika anélkül, hogy számot vetne a napjaink irodalmában bizony nem ritka automatizálódás kockázataival? Meddig érzékelik a befogadók jelentésgazdagító szövegdinamikának, a szerzői név alá tartozó textusok termékeny dialógusának, s mikortól önisméltésnek mondjuk a *Dzsigerdilen* (34, 182.), a *Xanadu* (115.), a *Markó* (133, 192, 208.) jellegzetes, félreérthetetlenül jelölt (ld. többszöri ismétlés, címre hivatkozás) passzusait? Mondom ezt azzal együtt, hogy *A mélygarázst* minden kifogásomon felül emelkedve *A gyereknél* feszesebb, arányosabb szerkezetű, rugalmasabb világértelmezési kerettel rendelkező, a didaxis kísértését jó hatásokkal elhárító, megrendítő alkotásnak tartom, adott kor felett „kötelező” olvasmánynak. Sajnálom, ha a majdani, születendő opusoktól szintén remélhető kíméletlen őszinteség, irónia, sodró lendület élvezetétől lejár szavatosságú poétikai alkalmazások, manírok fosztának meg. (*Európa*)

BARANYÁK CSABA

Az ötödik és az ötvenedik

FAZAKAS GERGELY TAMÁS: SIRALMAS IMÁDSÁG ÉS NEMZETI ÖNSZEMLELET

Jelképnek is, teljesítménynek is nagyon szép, hogy az immáron nagyon komoly tudományos műhelynek számító, Debrecenben megjelenő Csokonai Universitas Könyvtár ötödik kötete, 1995-ben Imre Mihály *Magyarország panasza* című, azóta is széles körben idézett, sok szempontból iskolateremtő műve volt, s most, 2012-ben Imre professzor úr egykori doktorandusza, Fazakas Gergely Tamás írt egy mestere munkájával rokon témájú, igen alapos monográfiát. Imre Mihály annak idején a „querela Hungariae”, vagyis a „Magyarország panasza” toposzt járta körül – mint 16–17. századi nemzettudatunk fontos és szerves részét. Tanítványa voltaképp-